

WARTOŚĆ „SEPTUAGINTY” W ROZUMIENIU ŚW. HILAREGO Z POITIERS

Mało znany w Polsce św. Hilary z Poitiers, zwany powszechnie "Atanazym Zachodu" należał do najpoważniejszych postaci IV w. i najbardziej oddziaływujących na późniejszych zachodnich autorów kościelnych. Jego wielkość ocenia się zwykle przez pryzmat podstawowych i centralnych problemów teologii, którymi się zajmował oraz głębi myśli egzegetycznej, jakie pozostawił w swych komentarzach do wybranych przez siebie ksiąg Pisma św. Ujawnia się ona jednak również i w tych jego wypowiedziach, w których ubocznie zajmuje własne stanowisko względem szczegółów teologicznych i egzegetycznych. Do takich szczegółów egzegetycznych należy niewątpliwie pogląd na temat "Septuaginty". W niniejszym artykule "in honorem" znakomitego znawcy literatury patrystycznej i filologa, ks. Andrzeja Bobera, pragnę zwrócić uwagę na te wypowiedzi św. Hilarego, w których mówi o Septuagincie; są one same w sobie skromne, podkreślają jednak ponadczasową wartość Tradycji w interpretacji Pisma św.¹

Septuaginta cieszyła się najpierw u Żydów, a później u chrześcijan² wyjątkowym autorytetem. Począwszy od św. Justyna, a skończywszy na św. Augustynie, Ojcowie Kościoła traktowali Septuagintę jako przekład natchniony³. Idąc za Aristobulem, Józefem Flawiuszem i Fi-

-
- 1 Artykuł ten jest fragmentem rozprawy: "Czynniki kształtujące sens biblijny w ujęciu św. Hilarego z Poitiers", która została złożona do druku w wydawnictwie ATK: "Studia Antiquitatis Christianae".
 - 2 Por. Augustinus, *De civitate Dei* XVIII, 44, CC 48,641, tłum. W. Kornatowski /O państwie Bożym, Warszawa 1977, t.2,372: "Toteż i ja wedle mych skromnych możliwości podążając śladami Apostołów, którzy powoływali się na świadectwa prorocze przytoczone podług obu rodzajów tekstów, to jest podług tekstów hebrajskich i Septuaginty, uznałem za stosowne uciekać się do obu powag, gdyż obie są jedną, w dodatku boską".
 - 3 Tamże XVIII, 43, CC 48,639, Kornatowski, t.2, 370 "Bo ten sam Duch, który był w prorokach, gdy to mówili, był też w siedemdziesięciu mężach, gdy to tłumaczyli. Z pewnością mógł On też z boskiej powagi mówić coś innego, tak jakby ów prorok powiedział jedno i drugie, gdyż jedno i drugie mówił tenże sam Duch; mógł również mówić to samo innym sposobem, tak by w miejscu, gdzie słowa są odmienne, każdy dobrze rozumiejący tekst jasno widział ich jednakie znacze-

lonem tacy chrześcijańscy pisarze jak: Pseudo-Justyn, św. Ireneusz, Klemens Aleksandryjski, św. Cyryl Jerozolimski, Epifaniusz, św. Augustyn rozwijali i wzbogacali różnymi szczegółami cudowne okoliczności powstania Septuaginty, wypowiadając tym sposobem przekonanie o boskim charakterze przekładu siedemdziesięciu tłumaczy⁴. Mało znany pogląd św. Hilarego na temat Septuaginty zawarty jest przede wszystkim w jego "Traktatach do Psalmów". Wypowiedzi tych traktatów można uporządkować w dwie grupy, z których pierwsza zwraca uwagę na autorytet, druga natomiast na doskonałość tłumaczenia z racji jego interpretacyjnego charakteru⁵.

1. Autorytet Septuaginty

Septuaginta posiada u Biskupa z Poitiers niepodważalny autorytet, ponieważ powstała w Tradycji, konkretnie tradycji Mojżesza. Siedemdziesięciu tłumaczy pozostawało w łączności z tradycją Mojżeszową i w kontekście tej tradycji dokonało przekładu Pisma św. z oryginalnego języka hebrajskiego na język grecki. Ten zasadniczy argument powtarza się w "Traktatach do Psalmów" w różnych sformułowaniach i przy różnych okazjach oraz posiada dla Hilarego zasadnicze znaczenie⁶. Mówi on o nim:

"W tym bowiem czasie, kiedy w pełni obowiązywało Prawo, zanim jeszcze narodził się Jednorodzony Syn Boży, odwieczny Bóg - Słowo jako człowiek, na prośbę króla Ptolemeusza, siedemdziesięciu starszych przetłumaczyło z języka hebrajskiego na grecki księgi Starego Testamentu. Mojżesz bowiem postanowił, aby w całej Synagodze było siedemdziesięciu doktorów. On to, chociaż spisał treść Przymierza, to jednak spośród tajemniczych przepisów Prawa, te naj-

nie; mogli wreszcie coś opuścić lub coś dodać, aby i tym sposobem dać do poznania, iż pracą tłumacza kierowała nie zwyczajna ludzka zależność krępująca go słowami, lecz raczej boska moc, która przekształca umysł tłumaczącego i nim rządziła".

4 A. Pelletier, Introduction à Lettre d'Aristée à Philocrate, Sch 89, 78-98; P. Benoît: L'inspiration des Septante d'après les Pères, w: L'homme devant Dieu. Mélanges offerts au père H. de Lubac, Paris 1963, 169-187; D. Barthélemy, Eusebe, La Septante et "Les autres", w: La Bible et les Pères, Colloque de Strasbourg /1er-3 octobre 1969/, Paris 1971, 51-65.

5 Cytuję: Tractatus super Psalmos, ed. A. Zingerle, CSEL 22, Vindobonae 1891 /InPs/.

6 Tego rodzaju argumentacja w okresie patrystycznym należy do nie-

bardziej ukryte wyjaśnił siedemdziesięciu starszym z ludu,⁷ którzy następnie, po jego śmierci mieli być nauczycielami"⁷.

Pierwsza część wypowiedzi wyraźnie nawiązuje do rozpowszechnionej opinii o niezwykłych okolicznościach powstania Septuaginty. Druga część natomiast wydaje się być oryginalna i nie znajdująca wyraźnego precedensu w literaturze przedhilariańskiej⁸. Pierwsza część w porównaniu ze świadectwami judaistycznymi i chrześcijańskimi zdradza charakterystyczne elementy dla pracy nad świętym tekstem u Biskupa z Poitiers. Nawiązuje wprawdzie do rozpowszechnionej tradycji, ale podniosły ton początku wypowiedzi wskazuje na ważność omawianego zagadnienia. Czytelniczka jednak uderza kontrast pomiędzy uroczystym tonem pierwszej części zdania z suchą i kronikarską relacją drugiej części⁹.

Hilary nie wspomina o tych nadzwyczajnych okolicznościach powstania Septuaginty, jakie przekazuje oszczędnie jeszcze "List Arysteasa do Filokratesa". "Świadectwo" Arysteasa wzbogacili w nadzwyczajne szczegóły Filon Aleksandryjski, Józef Flawiusz, a z pisarzy chrześcijańskich: św. Justyn, św. Ireneusz, anonimowe pismo z II lub III w. "Exhortatio ad Graecos" oraz Klemens Aleksandryjski, a na Zachodzie Tertulian¹⁰. Hilary tymczasem nie mówi o siedemdziesięciu dwóch starszych, jak list Arysteasa, lub wypowiedzi Filona, Józefa

licznych wyjątków.

- 7 InPs 2,2, CSEL 22,38.
- 8 Cudowna zgodność dzieła tłumaczy, patrystyczni pisarze wyjaśniali "darem proroczego ducha"; Hilary tego ducha przypisuje nie jednostkom, lecz instytucji, do której one należały.
- 9 InPs 2,2, CSEL 22,38: "Mediis namque legis temporibus" - wprowadza nastrój podniosły, akcentuje epokowe znaczenie próśby Ptolemeusza; "erat autem iam, a Moyse institutum" - relacja faktu powołania instytucji doktorów dla nauczania i interpretowania Prawa.
- 10 List Arysteasa akcentuje fakt, że Siedemdziesięciu przetłumaczyło Biblię w 72 dniach; Filon dodaje: "nie bez woli Boga", pod wpływem "natchnienia boskiego", "niewidzialnego tchnienia", tłumaczy nazywa "hierofantami i prorokami"; Żydzi ustanowili święto, które obchodzono na pamiątkę dokonania przekładu; Józef Flawiusz podkreśla wykształcenie tłumaczy; św. Justyn dopuszczając się błędów chronologicznego /Ptolemeusz prosi o tłumaczy króla Heroda/ podkreśla cudowne rozpowszechnienie się Septuaginty; św. Ireneusz wspomina o "rozdzieleniu tłumaczy w czasie ich pracy translator-skiej, zgodność wyników pracy; "Exhortatio ad Graecos" mówi o krótkim czasie trwania pracy i zgodności przekładów pod względem treści

Flawiusza, czy Tertuliana, lecz tylko o "Siedemdziesiąciu". Całą swoją uwagę skupia na tradycji, z której wyrasta autorytet Septuaginty. Łączy siedemdziesiąciu tłumaczy z instytucją "starszych", to jest tych, których powołał Mojżesz do wyjaśniania objawionych tajemnic boskich. Mojżesz wprawdzie pozostawił na piśmie otrzymane od Boga Objawienie, ale interpretację spisane Objawienia pozostawił siedemdziesiąciu doktorom, których ustnie pouczył, jak należy rozumieć tekst oraz wyjaśnił tajemnice Prawa¹¹. Ważnym argumentem na korzyść nauczycielskiej roli "doktorów" wtajemniczonych ustnie w sposób rozumienia Prawa promulgowanego przez Mojżesza, a zwłaszcza w tajniki kryjące się poza literą pisma, stanowi fakt odwoływania się do nich Chrystusa. Ten ostatni argument odgrywa zasadniczą rolę na korzyść kompetencji siedemdziesiąciu tłumaczy oraz autorytetu ich dzieła¹².

Rozpracowując dalej podstawy autorytetu Septuaginty Biskup z Poitiers przytacza dalsze dwa argumenty. Po pierwsze: tłumaczenie powstało przed Chrystusem¹³, po drugie: sami tłumacze posiadali wszelkie kompetencje, dzięki którym dzieło ich osiągnęło autorytet bez precedensu¹⁴. Pierwszy argument posiada charakter apologetyczny. Można w nim bowiem dostrzec bądź wyraźną dyskusję na temat autorytatywnego i normatywnego tekstu tłumaczenia Pisma św., bądź aluzję do historycznego sporu odnośnie do obiektywności przekładu dokonanego przez siedemdziesiąciu¹⁵. Niezależnie od tego z kim polem-

ci i słów; Klemens Aleksandryjski nazywa tłumaczy "prorokami Greków"; Tertulian nazywa pracę tłumaczy "dziełem Opatrzności Boga"; por. A.Pelletier, dz.cyt., 78-98.

11 InPs 2,2, CSEL 22,38.

12 InPs 2,2, CSEL 22,38: "Cuius doctrinae etiam dominus in evangelis meminit".

13 InPs 2,3, CSEL 22,39: "Primum, quod ante adventum corporalem domini transtulerunt".

14 Tamże: "dehinc, quod ipsi illi principes doctoresque synagogae ... non potuerunt inprobabiles esse arbitri interpretandi, qui certissimi et gravissimi erant auctores docendi".

15 Por. J.Daniélou, Origène, Paris 1948, 139-142; D.Barthélemy, art.cyt., 51-65.

zuje, Hilary wyraźnie zaznacza, iż powstanie Septuaginty przed przyjściem Chrystusa nadaje jej charakter obiektywny i pozbawia podejrzeń, iż została ona sporządzona na użytek chrześcijański, czy też powstała z jakichkolwiek z góry przyjętych założeń¹⁶. Fakt ten jest tym większej wagi, że siedemdziesięciu tłumaczy przed Chrystusem nie tylko przełożyło "Księgę Psalmów", lecz nadto w duchu chrześcijańskim dokonało pewnego rodzaju interpretacji w oparciu o ustny przekaz wiedzy, otrzymanej od Mojżesza. Tłumacze uporządkowali bowiem cały Psalterz, zaopatrzyli poszczególne psalmy w pewne znaki, które wskazują na ich sposób rozumienia. Słuszności tej interpretacji dowodzi to, iż Chrystus przez tajemnicę wcielenia, męki, zmartwychwstania wykazał, iż tylko w ten sposób można rozumieć Psalterz, a w dalszej konsekwencji całe Pismo św. Starego Testamentu¹⁷.

Autorytet Septuaginty wynika dalej z kompetencji siedemdziesięciu tłumaczy. Jak zaznaczono wyżej, źródłem ich autorytetu jest nie tyle znajomość Prawa spisaneego przez Mojżesza, ile ustne przekazanie rozumienia tego Prawa. Jak zawsze, tak i dla tego oryginalnego patrystycznego twierdzenia, Hilary znajduje podstawę w tekstach Pisma św. Na sposób bowiem rabinistyczny łączy z sobą w jedną całość dwa teksty starotestamentalne /Wj 11,18 i Lb 24,4/, oraz jeden nowotestamentalny /Mt 23,2/, który potwierdza, że instytucja "starszych" i "doktorów" trwała nieprzerwanie od Mojżesza do Chrystusa. Najistotniejsze słowa argumentu starotestamentalnego są następujące: "Wezmę z ducha, który jest w tobie i dam im". Siedemdziesięciu otrzymując drogą sukcesji "ducha", który był w Mojżeszu /Mt 23,2/, "osiągnęli wiedzę poznania rzeczy tajemnych zgodnie z duchową tradycją Mojżesza", zrozumieli treść psalmów "dzięki wiedzy duchowej i niebieskiej", zdobyli taką "znajomość prawa i proroków", iż mogli wyjaśnić dwuznaczności przepisów, mogli dokonać "poprawnego i duchowego" przekładu, "pozostawić sens duchowej wiedzy"¹⁸.

Akcentując ścisły związek siedemdziesięciu tłumaczy z trady-

16 InPs 2,3, CSEL 22,39: "Nec adulatio interpretandi adhibita temporari arguetur, tanto anteriore interpretationis aetate".

17 InPs 2,3, CSEL 22,39-40.

18 InPs 2,3; Instructio Psalmorum 8, CSEL 22,40 i 9.

cją Mojżesza autor wyraża przekonanie, że ich dzieło w wielu miejscach przewyższa nawet sam oryginał hebrajski, ponieważ po pierwsze uściśla "przepisy i dwuznaczności" tekstu oryginalnego¹⁹, po drugie nie tyle tłumaczy, ile wiernie przekazuje "duchową doktrynę" tekstu²⁰, po trzecie z redakcji wydarzeń biblijnych nie tyle ukazuje ich treść, ile znaczenie religijne²¹, po czwarte kierując się "wiedzą duchową" siedemdziesięciu tłumaczy posłużyło się takimi terminami, jakie same przez się wprowadzają w boskie tajemnice²².

2. Egzegetyczny charakter

Dzieło siedemdziesięciu tłumaczy jest więc nie tylko przekładem, lecz równocześnie komentarzem, a więc posiada charakter egzegetyczny. Hilariańskie uwagi odnośnie do egzegetycznego charakteru Septuaginty dotyczą najpierw zewnętrznej, następnie wewnętrznej strony Psalterza²³. W pierwszym przypadku autor mówi o uporządkowaniu psalmów, w drugim zaś o pewnych znakach, które kierują sposobem rozumienia poszczególnych psalmów. W "Instructio Psalmorum" Hilary zarysowuje trzyetapowy rozwój Psalterza: Początkowo psalmy nie stanowiły żadnego zbioru, istniały odrębnie²⁴. Według tradycji, rozproszone i istniejące odrębnie poszczególne psalmy złączył najpierw w jeden zbiór Ezdrasz. Ale i ten zbiór nie był uporządkowany według jednego, jasnego kryterium²⁵. Trzeci i ostatni etap rozwoju Psalterza miał miejsce za czasów Ptolemeusza Filadelfa, kiedy siedemdziesięciu dokonało nie tylko przekładu, lecz nadto uporządkowało wszystkie psalmy według kryterium ich duchowego rozumienia: nie było to jednak kryterium chronologiczne. Tak, np. psalm 50, chociaż omawia wydarze-

19 InPs 2,2; 2,2; 142,1; 143,2, CSEL 22,39,40, 805,814.

20 InPs 2,2; 143,1, CSEL 22,40,814.

21 InPs 59,1, CSEL 22,192-193.

22 InPs 2,2, CSEL 22,39.

23 InPs 2,3, CSEL 22,39-40.

24 Instructio 8; InPs 2,3, CSEL 22,9,40.

25 Instructio 8, CSEL 22,9.

nia późniejsze niż psalm 51, to jednak został przed nim umieszczony. Nie było to również kryterium autorów psalmów, ponieważ istnieje według tradycji utarta zasada ustalania autorstwa poszczególnych Psalmów²⁶.

Na pytanie o kryterium uporządkowania psalmów Biskup z Poitiers odpowiada wprost: "Według działania liczb doskonałych"; według "mocy i tajemnicy zawartej w liczbie"; lub wreszcie, rozumiejąc treść psalmów za pośrednictwem "duchowej i niebieskiej wiedzy" Siedemdziesięciu uporządkowało wszystkie psalmy według porządku liczbowego, przypisując poszczególnym psalmom takie działanie duchowe, jakie oznaczają ich kolejne liczby²⁷. Tego rodzaju odpowiedź opierająca się na starożytnej symbolice liczb lepiej rozumieją współcześni twórcy komputerów niż teologowie i bibliści²⁸.

Analizując wypowiedzi Biskupa z Poitiers na temat "liczb doskonałych" należy zauważyć, że chociaż sposób patrzenia na liczby faktycznie pochodzi z ducha czasu, to jednak ich treść, jaką im przypisuje, posiada zdecydowanie podłoże biblijne²⁹. Refleksja naszego autora skupia się na dwóch zasadniczych cyfrach: 7 i 8. Obydwie cyfry miały być punktem wyjścia dla Siedemdziesięciu w ustaleniu kryterium porządkującego psalmy. Obydwie łączy z instytucjami starotestamentalnymi i mają one dlatego tylko znaczenie, że zapowiadały czasynowotestamentalne³⁰. Cyfra bowiem 7 zajmuje uprzywilejowane miejsce u Żydów bądź z racji siódmego dnia tygodnia, bądź roku jubileuszowego³¹. Połączenie cyfry 7 z szabatem oraz rokiem jubileuszowym nastąpiło zaś dlatego, że szabat symbolizuje "zachowanie prawa", które przygotowuje odpoczynek w siódmym dniu tygodnia³². Cyfra

26 *Instructio* 8, CSEL 22,9-10: "Septuaginta seniores... spiritali et caelesti scientia virtutes psalmodum intellegentes in numerum eos atque ordinem redegerunt; Por. tamże 3,9,10, CSEL 22,4,10.

27 *Instructio* 8, CSEL 22,10: "singulis quibusque numeris pro efficientia sua et absolute perfectione perfectissimum et efficientissimum psalmodum ordinem deputantes; por. InPs 150,1, CSEL 22,870.

28 Por. H.Marrou, *Saint Augustin et la fin de la culture antique*, Paris 1958, 251-273.

29 Por. N.J.Gastaldi, *Hilario de Poitiers, Exegeta del Salterio*, Paris 1969, 105-112.

30 InPs 119,6: *Instructio* 8; 12; 13; 14; InPs 150,1, CSEL 22,547,9, 11,12,870.

31 *Instructio*, 12, InPs 119,6, 150,1, CSEL 22,11,547,870.

32 *Instructio* 16, InPs 118, Sin 4, CSEL 22,13-14, 537-538.

natomiast 8 przedłuża starotestamentalny tydzień o jeden dzień, który uchodził również za pierwszy dzień tygodnia³³. Rok zaś jubileuszowy nie jest niczym innym, jak z jednej strony rokiem dodanym do sumy lat, w skład których wchodzi cyfra 7 pomnożona przez 7 tygodni lat, z drugiej strony rozpoczyna nową serię tygodni lat i jest pierwszym rokiem w nowej pięćdziesiątce lat³⁴. Wniosek Hilarego z powyższych rozważań jest egzegetyczny: Siedemdziesięciu obierając cyfry 7 i 8 jako kryterium porządkujące psalmy wskazywali bądź na pełnię ewangeliczną, bądź na czasy eschatologiczne³⁵.

Łącząc obydwie cyfry z instytucjami starotestamentalnymi oraz rozumiejąc ich symbolizm, Siedemdziesięciu nadało każdemu psalmowi taki numer, jaki odpowiada jego duchowej treści. Tak, np. psalm 8 zapowiada czasy eschatologiczne. Podobną zapowiedź znajduje się w tych psalmach, w których znajduje się ósemka, a więc: 18, 80, 83, 118. Ponadto słuszność tego przekonania wzmacniają, według Hilarego, same tytuły wyszczególnionych psalmów, które noszą nagłówek: "Dla tłoczni", to zaś oznacza przygotowanie naczyń na nowe owoce czasów ewangelicznych³⁶. Psalm 50 otrzymał liczbę z racji zawartości treściowej, której symbolem jest liczba 50. W roku jubileuszowym bowiem otrzymywało się odpuszczenie grzechów, psalm zaś 50 jest modlitwą o odpuszczenie grzechów³⁷. Połączenie cyfr 7 i 8 wyjaśnia 15 psalmów, zwanych "pieśniami stopni". Do miejsca "Świętego świętych" wstępuje się po piętnastu stopniach, to jest poprzez przestrzeganie prawa oraz przez zachowanie doskonałości ewangelicznej, i taką właśnie treść "wstępującą" kryją psalmy zwane "pieśniami stopni"³⁸.

Kryterium liczbowe posłużyło Siedemdziesięciu również do podziału całego Psalterza na trzy części: pierwsza pięćdziesiątka psalmów mówi o wyznawaniu i oduszczeniu grzechów zgodnie z przepisami

33 InPs 119,6; Instructio 12, CSEL 22,546-547,11.

34 InPs 118 Sin 4-5, CSEL 22,537-538.

35 Instructio 12; InPs 119,6; 150,1, CSEL 22,11,517,870.

36 Instructio 13, 14, CSEL 22,12.

37 Instructio 10, CSEL 22,10.

38 Instructio, 16, CSEL 22,14.

prawa; druga wskazuje na owoc odpuszczania grzechów, to jest na życie według sprawiedliwości bożej; trzecia wreszcie traktuje o królestwie Boga założonym mocą Chrystusa i zrealizowanym w całej pełni w świętych po zmartwychwstaniu umarłych³⁹. Konkretyzując swe rozważania Hilary stwierdza, że pierwsze 50 psalmów omawia chrzest, drugie zmartwychwstanie, trzecie przemianę i uduchowienie natury ludzkiej. Pierwsza prowadzi do życia w niewinności, druga do zbawienia i zmartwychwstania, trzecia do uwielbienia⁴⁰.

3. Znaki duchowego rozumienia

Egzegetyczne dzieło Siedemdziesięciu nie ograniczało się tylko do zewnętrznego uporządkowania Psalterza. Oni bowiem oznaczyli poszczególne psalmy tytułami i nagłówkami, następnie usunęli dwuznaczności terminów hebrajskich przez ich jednoznaczne odpowiedniki języka greckiego, wreszcie umieścili wewnątrz psalmu pewne znaki, które ułatwiają czytelnikowi zrozumienie ich treści.

Przy analizie wypowiedzi odnośnie do tytułów psalmów narzucają się trzy ogólne uwagi: po pierwsze dla Hilarego wyposażenie psalmów w tytuły jest dziełem wyłącznie siedemdziesięciu tłumaczy; po drugie tytuły są pewnego rodzaju hasłem treści danego psalmu; po trzecie różnorodność tytułów posiada zawsze funkcję egzegetyczną⁴¹.

Wypowiedzi na temat tytułów psalmów wskazują na dwa ich rodzaje: pierwsza grupa tytułów wskazuje z punktu widzenia treści na okoliczności historyczne psalmu, jego autora, czasu powstania; druga natomiast przekazuje uwagi na temat sposobu rozumienia, czyli wskazówki metodyczne. W pierwszym przypadku Hilary mówi, że Siedemdziesięciu umieściło w tytułach psalmów tylko te dane historyczne, które prowadzą uważnego czytelnika do odczytania takiego sensu, jaki Bóg zamknął w psalmie⁴². Wymienienie w nagłówkach psalmu imion

39 *Instructio* 11, *InPs* 150,1, *CSEL* 22,10-11,871.

40 *InPs* 150,1, *CSEL* 22,871: "Ac sic omnia, baptismum, resurrectio, demutatio continentur, cum prima nos libri huius quinquagesima regeneret ad innocentiam, sequens ad iudicium innocentiae resurrectione perducatur, tertia in naturam spiritus et laudem constituat"; Por. *Instructio* 11, *CSEL* 22,11.

41 Por. *InPs* 142,1,143,1, 145,1, 146,1; *De Titulo Ps* 9,2; *InPs* 51,1; 150,1, *CSEL* 22,805,813,840,844,75,96,870.

42 Por. *InPs* 119,1,544; *Instructio* 17; *InPs* 55,1; 63,1; 68,1; 141,1,

bądź autorów, bądź osób odgrywających historyczną rolę, o których mówi interpretowany tekst, bądź wreszcie wyposażenie tych imion w zaimki, wskazuje na profetyczną wartość poszczególnych psalmów oraz realizację tej wartości w Chrystusie i Kościele⁴³. Są tytuły psalmów, które oprócz swego bezpośredniego, posiadają drugie bardziej refleksyjne i głębsze znaczenie. Przejście zaś od pierwszego do głębszego znaczenia nie jest dowolne i subiektywne, ale posiada zawsze uzasadnienie biblijne, najczęściej w pismach nowotestamentalnych⁴⁴.

W tytułach wskazujących wprost na sposób rozumienia psalmu Hilary wyróżniał trzy kategorie: "in finem", to jest wyrażenie, wskazujące na to, że treść psalmu należy rozumieć w przeciwstawieniu do życia doczesnego, lub że treść jego stanie się zrozumiała dopiero w ostatnich wierszach danego psalmu⁴⁵; następnie tytuły: "Psalmus" i "Canticum" oraz ich zestawienie, określają z jednej strony sposób artystycznego wykonania psalmu, z drugiej zaś sposób dojścia do poznania tajemnic Bożych: bądź przez poznanie, z którego w konsekwencji wynika przemiana życia, bądź poprzez zmianę życia prowadzącą do poznania⁴⁶; wreszcie psalmy z tytułem "Canticum graduum", mówią, że królestwo niebieskie można osiągnąć tylko poprzez zachowanie Prawa i Ewangelii⁴⁷.

Nie wszystkie psalmy posiadają tytuły, a tym samym nie wszystkie ukazują sposób rozumienia ich treści. Odnosnie tych psalmów Biskup z Poitiers dyktuje zasadę, iż należy je rozumieć w kontekście wiary oraz światła Ducha Św. Ta jednak zasada nie wprowadza niebezpieczeństwa dowolności i subiektywnego sposobu rozumienia tekstu świętego, ponieważ opiera się na ściśle określonych prawach rozumienia tekstu⁴⁸.

CSEL 22, 544, 14-15, 162, 224, 313, 799.

- 43 Por. InPs 51,2; 52,1; 53,2; 58,1; 59,1; 69,1; 141,1; 142,1, CSEL 22,96,118,135,181,191,341,799,805.
- 44 InPs 68,1; 91,1; 119,6; 141,1; Instructio 22, CSEL 22,313,346, 547,799,17.
- 45 Por. De Titulo Ps 9,2; InPs 13,2; 51,1; 52,1; 55,1; 63,1; 64,1; Instructio 18, CSEL 22,75-76,79,96,118,162,224,233,15.
- 46 Instructio 19; 20, CSEL 22,15-16.
- 47 Instructio 16, CSEL 22,14.
- 48 Instructio 21; 22, CSEL 22,17-18.

Praca egzegetyczna Siedemdziesiąciu dotyczyła również modyfikacji i ulepszenia samego tekstu Pisma św. Hilary mówi o usunięciu "dwuznaczności" hebrajskich słów. Jako przykład podaje słowo "Boresith", które posiada trzy znaczenia: "in principio", "in capite", "in filio"⁴⁹. Siedemdziesiąciu opowiedziało się za wyrażeniem "in principio". Nadto Hilary mówi, że Siedemdziesiąciu udoskonaliło tekst święty. Jest to jednak tylko twierdzenie przyjęte od poprzedników, które Hilary ani nie ilustruje przykładami, ani też nie uzasadnia⁵⁰.

Siedemdziesiąciu wreszcie według Hilarego umieściło wewnątrz psalmu pewne znaki, które ułatwiają zrozumienie jego treści. Konkretnie mówiły tylko o tzw. "diapsalmach", przypisując im odmiennie od innych autorów trzy funkcje: podkreślenie zmiany sposobu śpiewania lub grania na instrumencie, zwrócenie uwagi na zmianę podmiotu oraz sensu wypowiedzi autora psalmu⁵¹. Ponieważ ani tekst Septuaginty, ani jej łacińskie tłumaczenie nie przekazało żadnych znaków odnośnie do sposobu ich śpiewania czy grania na instrumencie, diapsalma praktycznie posiada tylko znaczenie zmiany podmiotu i sensu psalmu⁵². Według Hilarego oznacza ona po pierwsze zmianę podmiotu zdania, a mówiąc przykładowo: na początku psalmu przemawia psalmista, dalej zaś przez jego usta Apostołowie⁵³; po drugie zmianę osoby, do której psalm przemawia, np. na początku psalm zwraca się do Żydów, dalej do wszystkich narodów⁵⁴; po trzecie, i to najczęściej oznacza zmianę sensu, np. najpierw pojawia się sens historyczny, literalny, dalej zaś sens duchowy oraz jego aspekty: chrystologiczny, eklezjalny, czy eschatologiczny⁵⁵; po czwarte wreszcie diapsalma ma znaczenie pewnej metody dydaktycznej. Przerwa bowiem w wykładzie pomiędzy

49 InPs 2,2, CSEL 22,39.

50 Por. InPs 2,2; 54,11; 55,1; 65,12; 118 He 7; 138,10; 143,2, CSEL 22,38,153,162,257,404,730,814.

51 Instructio 23, CSEL 22,18.

52 Odmiennie o diapsalmie mówi św. Hieronim w liście do Marcelli, por. ⁴pistola XXVIII, Pl 22,433-435, tłum. J. Czuj /Listy, Warszawa 1952, t.1, 174-177.

53 InPs 65,9; 65,16; 65,27; 66,4; Instructio 23, CSEL 22,254,259,267,271,18.

54 InPs 53,9; 54,10; 65,16; 65,12; 65,27; CSEL 22,141,154,259,257,267.

55 InPs 51,11-12; 51,19; 54,10, CSEL 22,104-105,110,154.

jedną a drugą myślą, lub jakąś dygresja zaostrza uwagę i przygotowuje na przyjęcie nowej i głębszej treści⁵⁶.

Gdybyśmy chcieli krótko odpowiedzieć na pytanie czym jest dla św. Hilarego "Septuaginta", to musielibyśmy stwierdzić, iż jest ona dla niego normatywnym i autorytatywnym tekstem Pisma św. Jest nim takim z dwóch racji: po pierwsze autorytet dzieła Siedemdziesięciu tkwi przede wszystkim w tym, że tłumacze byli nosicielami i przekazicielami całej duchowej rzeczywistości zapoczątkowanej przez Mojżesza. Wychodząc z tej tradycji dokonali przekładu przed przyjęciem Chrystusa /dlatego nie można ich posądzać o uleganie wpływowi chrześcijaństwa/, który sam a później i jego apostołowi zaakceptowali ich dzieło. Po drugie, tkwiąc w tradycji Mojżeszowej i dokonując odpowiadającego ich kompetencjom obiektywnego przekładu, stworzyli podstawy do autorytatywnej egzegezy przez całe - powiedzmy - techniczne wyposażenie Psalterza: uszeregowanie i uporządkowanie psalmów, podział na trzy części, różne nagłówki i tytuły oraz diapsalmy. Ta "techniczna" strona dzieła Siedemdziesięciu jest ważnym czynnikiem, wskazującym czytelnikowi na sens Psalterza. Po trzecie, praca Siedemdziesięciu tłumaczy, czyni z Biblii pod względem sensu o wiele czytelniejsze dzieło, niż sam oryginał hebrajski, ponieważ ten ostatni może być zrozumiały tylko w ośrodkach żydowskich, Septuaginta natomiast jest czytelna w każdym środowisku.

Z hilariańskich uwag na temat Septuaginty nasuwają się dwa praktyczne wnioski: po pierwsze, że zrozumienie nawet najstaranniej wydanego tekstu świętego oraz wierny i dobry jego przekład zależy nie tylko od takich dziedzin, jak filologia, historia czy różnego rodzaju krytyka, lecz przede wszystkim od kościelnej tradycji biblijnej, i od środowiska religijnego. Hilary podkreślał znaczenie tłumaczenia Pisma św., które powstało w tradycji Mojżeszowej. Problem współczesnego przekładu Pisma św. również należy rozwiązywać nie tyle za pośrednictwem pomocniczych dyscyplin biblijnych, ale przede wszystkim w wierze Kościoła i jej aktualizacji; innymi słowy w świetle Tradycji Kościoła. Po drugie, niezależnie od charakteru uwag, w wielu punktach zdezaktualizowanych, hilariańskie wypowiedzi pod-

56 InPs 66,6, CSEL 22,273.

kreślają znaczenie tekstu oryginalnego lub dobrego przekładu Pisma św. w odczytaniu jego sensu. Św. Hilary liczył się z tekstem. Uogólniając to stwierdzenie trudno się zgodzić z powszechną dziś opinią, że patrystyczna egzegeza była subiektywna; a jeśli nawet taką się niejednokrotnie nam ukazuje, to ma ona uzasadnienie nie tylko w duchu czasu, lecz również w racjach teologicznych, jak na przykład u św. Hilarego, w autorytecie Tradycji.

Ks. Emil Stanula - Warszawa

THE VALUE OF "SEPTUAGINTA" ACCORDING TO ST. HILARY OF
POITIERS

/Summary/

Analyzing some of St. Hilary's of Poitiers statements, included in the "Tractatus super Psalmos", we come to the conclusion that the objective value of Septuaginta depends on three things. First of all on the fact that it was established on Traditional belief. Secondly it was established before the birth of Christ and thirdly that it is of exegetic character. But nevertheless the fact that it was established within Traditional belief remains the fundamental value of Septuaginta. It was for this tradition that translators have done a competent work not only from philological but also from exegetic point of view. What more, they have left a number of signs which according to Hilary aim at interpreting the Bible. Because of this point of view Septuaginta's value remains timeless.